

Filosofien polulla

Väinäjoen länsipuolella, Riian vanhaakaupunkia vastapäätä sijaitsee puisto, jonka läpi puikkelehtii kävelyreitti. Paikalliset kutsuvat väylää nimellä *Filozofu aleja* tai *Philosophengang*, filosofien polku. Polun eteläpäässä, nykyisellä *Daugavgriva*-kadulla seisoi aikoinaan barokkihuvila, jossa asuivat saksalaiset filosofit Johann Georg Hamann (1730–1788) ja Johann Gottfried von Herder (1744–1803). Erityisesti ensin mainittu nautiskeli kävelemisestä pajujen varjostamassa kauniissa puistossa. Tästä muistona yksi puiston halkaisevista kaduista on nimetty *Hāmana ielaksi*, Hamannin kaduksi. Herder on saanut vielä suuremman tunnustuksen. Latvian arvokkaimmalla paikalla Riian vanhan kaupungin sydämessä, tuomiokirkon kuppeessa, komeilee nimikkoaukiolla *Herdera laukumsilla* herran ylävartalo-patsas. Herderin pioneerimainen kiinnostus latvialaista kansankulttuuria ja kieltä kohtaan noteerattiin 1800-luvulla Latvian kansallisen heräämisen aikana.

Hamannin ja Herderin samoilut Riian filosofipolulla sijoittuvat kuitenkin molempien uran alkuvaiheeseen, jolloin he olivat suhteellisen tuntemattomia itäpreussilaisia oppineita. Barokkihuvila, jossa kaksikko asui, kuului Berensin kauppiashuoneelle. Berensit olivat varakas baltiansaksalainen kauppiassuku, joka tuki taloudellisin panostuksin valistusajattelua ja sovelsi sen aatteita paikalliseen kulttuuripolitiikkaan. Juuri Hamannin ja Herderin kaltaisten nuorten königsbergiläisten intellektuellien rekrytointi Riikaan oli osa tätä toimintaa.

Riikaan asettunut valistushenkkinen lukeneisto muodosti niin sanotun berensiläisen piirin, johon myös Hamann ja Herder kuuluivat. Yksi piirin keskeisistä henkilöistä oli Immanuel Kantin (1724–1804) oppilas ja Herderin opiskelu-

kaveri Johann Friedrich Hartknoch (1740–1789). Hän perusti Riikaan yrityksen, joka nousi yhdeksi saksalaisen kielialueen merkittävimmistä kustantamoista 1700-luvun jälkipuoliskolla. Hartknoch julkaisi paitsi Hamannia ja Herderiä myös muun muassa Kantin kriittisen kauden pääteokset.

Piirin perustaja Johann Christoph Berens (1729–1792) tutustui Kantiin henkilökohtaisesti opiskellessaan Königsbergin (nykyisen Kaliningradin) Albertina-yliopistossa. Yliopistovuosien aikana Berens ystävystyi myös impulsiivisen ja eksentrisen opiskelijatoverinsa Hamannin kanssa. Palavassa valistusinnossaan toverit perustivat naislukijoille kohdistetun viikkolehden *Daphne*, joka ilmestyi reilun vuoden verran. Kielellisesti lahjakas Hamann tunnettiin jo opiskeluaikoina hurjasta lukeneisuudestaan. Ehkä juuri laaja-alaisuudestaan johtuen hän ei kyennyt suorittamaan tutkintoa missään aineessa.

Oletettavasti Berensin yllätyksestä Hamann jätti opiskelunsa ja lähti kotiopettajaksi eli *Hofmeisteriksi* varakkaisiin saksankielisiin perheisiin Liivinmaalle, joka tuolloin kuului Venäjän valtakuntaan. Riika tarjosi otollisen maaston nuorelle älykölle. Kevyen työskentelyn ja kävelyretkien lomassa Hamann sai tyydyttää kyltymätöntä lukuintoaan, mikä teki hänestä yhden aikansa lukeneimmista miehistä. Ensimmäisellä Riian kaudellaan (1752–1756) Hamann perehtyi erityisesti ranskalaiseen valistuskusteluun.

Berensillä oli kuitenkin kunnianhimoisempia suunnitelmia ystävänsä varalle. Hamannin työnkuvasta ei ole tarkkaa tietoa, mutta hänen ulkomaankomennuksensa Lontoon 1756 päättyi katastrofiin. Kauppihuoneen asioilla ollut nuori oppinut epäonnistui tehtävissään, masentui ja katosi Lontoon värikkääseen huvielämään. Hän elätti itsensä tovin luutunsoittajana, mutta lopulta

syöksykierre johti erakoitumiseen. Halvassa vuokramajassa Marlborough Streetillä Hamann koki uskonnollisen heräämisen, konversion: valistuksen käsikassarasta tuli valistusprojektin sisäinen kriitikko.

Hamann palasi Riikaan, sai harharetkensä anteeksi ja jatkoi kotiopettajan tehtäviään. Hetken aikaa vaikutti, että kävelypolulla oli kaikki hyvin. Toista Riian kautta kesti kuitenkin vain vuoden verran (1758–1759). Onnettomuudekseen Hamann iski silmänsä Berensin sisareen Katharinaan. Romantikko oli vakuuttunut, että liitto on korkeammassa käsissä siunattu. Hän pyysi Berensiltä tämän sisaren kättä, mutta kosijan suureksi järkytykseksi vastaus oli kielteinen. Julistava vanhoillinen herännäisyys, jota Hamann lietsoi ympäriinsä, ei sopinut berensiläiseen edistyskelliseen ja sekulaariin pirtaan. Murtunut mies palasi Königsbergiin, missä hän vietti lähes koko loppuikänsä.

Berens ei kuitenkaan halunnut luopua ystävydestään erikoiseen saksalaiseen. Hän matkusti Königsbergiin ja pyysi avukseen yhteisen tuttavun, juuri yliopistollisen luennoinnin aloittaneen *Privatdozent* Kantin. Eräässä illanvietossa nämä ”kaksi” (*Zwei*) – näin Hamann heitä nimitti ensimmäisen teoksensa *Sokratische Denkwürdigkeiten* (1759) omistuksessa – pyrkivät turhaan palauttamaan miestä järkiinsä; kaksikko ehdotti muun muassa *Encyclopédi*en osien kääntämistä. Epäonnistuneen illan jälkimainingeissa Hamann lähetti Kantille uskonnollista herännäisyyttään puolustavan ärhäkkään kirjeen. Hamannin ryöpytys on filosofianhistoriallisesti mielenkiintoinen, koska hän käyttää järkkikritiikkinsä lyömäaseena David Humen skeptisiä argumentteja, joihin hän oli perehtynyt Lontoon reissullaan. Tietävästi Kant törmäsi tällöin ensimmäistä kertaa ajattelijaan, joka oli herättävä hänet ”metafyysisestä horroksestaan”. Sit-

temmin Kant luki Humea juuri Hamannin käännöksinä.

Puheviasta kärsivällä, tutkinottomalla Hamannilla ei ollut asiaa akateemisiin opetusvirkoihin, mutta Kantin suhteilla hän sai leipäpuun valtion verovirastosta. Työ mahdollisti oppineen harrastukset. Aktiivisesta kirjoittajasta, kääntäjästä ja lehtimiehestä kasvoi tunnettu ja arvostettu aikalaisääni, ”pohjoisen maagi”. Niin muodollisesti kuin sisällöllisesti omintakeisessa filosofianssa Hamann korosti kielen perustavanlaatuisuutta merkitystä ajattelussa, runouden hän näki ”ihmiskunnan äidinkielenä”.

Valokuva: Kimmo Muihonen

Hamann silloitti saksalaisen varhaisromantiikan aikakautta, erityisesti opetuslapsensa Herderin välityksellä. Herder oli köyhä mutta erityisen lahjakas itseoppinut, joka oli Kantin avustuksella saanut erikoisluvan opiskella Königsbergin yliopistossa.

Juuri Hamannin suosituksesta – Hartknochin ja Berensien taloudellisella tuella – Herder matkasi Riikaan, missä hän toimi katedraalikoulun opettajana puoli vuosikymmentä (1764–1769). Tuona aikana hän julkaisi ensimmäiset merkittävät, Hamannin inspiroimat kirjoituksensa, jotka koskivat kirjal-

lisuutta, kieltä ja estetiikkaa. Nuori älykkö saavutti varsin nopeasti kansainvälistä mainetta. Herder kulki Hamannin jalanjäljissä *Philosophengangilla*, kunnes hän ajautui Lessingia koskevaan kirjallisuuskiihtaan, jonka seurauksena elo Riiaassa kävi sietämättömäksi. On tosin väitetty, että eräällä aatelisella vaimohenkilöllä olisi ollut osuus asiassa. Herder itse on todennut Riian ajastaan hieman arvoituksellisesti, että ”käyttäytyi tuolloin tavalla, jolla ei koskaan myöhemmin olisi kehdannut”.

Timo Vuorio

